

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Życzenia w komunikacji dydaktycznej

Author: Olga Przybyła

Citation style: Przybyła Olga. (2002). Życzenia w komunikacji dydaktycznej. W: H. Synowiec (red.), "W kręgu zagadnień dydaktyki języka i literatury polskiej : księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Polańskiemu" (S. 567-573). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Olga Przybyła

Katowice

Życzenia w komunikacji dydaktycznej

Na prawidłowy przebieg komunikacji szkolnej znaczący wpływ ma przestrzeganie i właściwe posługiwanie się przez nauczycieli i uczniów zakodowanymi, stałymi zachowaniami językowymi, które przyjęło się określać mianem etykiety językowej. Etykieta językowa, jako element etykiety ogólnej (nazywanej również *savoir-vivrem*, *bon tonem*, kodeksem towarzyskim, zasadami dobrego wychowania), stanowi zbiór przyjętych w danej społeczności wzorów językowych, zachowań grzecznościowych, zwyczajowo przyporządkowanych określonym sytuacjom pragmatycznym¹.

Zagadnieniu grzeczności badacze poświęcili wiele uwagi (K. Pisarkowa, M. Marcjanik, K. Ożóg, M. Peisert, E. Masłowska, E. Tomiczek, B. Skowronek)².

¹ M. Marcjanik: *Etykieta językowa*. W: *Współczesny język polski*. Red. J. Bartmiński. Lublin 2001, s. 281.

² Zob. między innymi: K. Pisarkowa: *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich*. „Język Polski” 1979, z. 1; M. Marcjanik: *Opisywanie etykiety językowej. Problemy metodologiczne*. „Polonica” 1992, z. 17; Idem: *Typologia polskich wyrażen językowych o funkcji grzecznościowej*. W: *Język a kultura*. Red. J. Anusiewicz i M. Marcjanik. T. 6. Wrocław 1992; M. Marcjanik: *Polska grzeczność językowa*. Kielce 1997; K. Ożóg: *Grzecznościowe akty mowy*. W: *Zeszyty Naukowe UJ. Prace Językoznawcze*. Red. B. Dunaj. Nr 79. Kraków 1984; K. Ożóg: *Zwroty grzecznościowe współczesnej polszczyzny mówionej*. Kraków 1990; Idem: *O niektórych aspektach semantyki zwrotów grzecznościowych*. W: *Język a kultura...*; M. Peisert: *Etykieta językowa i jej wyznaczniki*. W: *Język a kultura*. Red. J. Anusiewicz i J. Bartmiński. T. 1. Wrocław 1991; M. Peisert: *Etykieta językowa jako przejaw edukacji społecznej i kulturowej*. W: *Język a kultura*. Red. J. Anusiewicz i M. Marcjanik. T. 6...; E. Masłowska: *Proszę, dziękuję, przepraszam*. W: *Język a kultura...*; E. Tomiczek: *System adresatywny języka polskiego i niemieckiego*. Wrocław 1983; Idem: *Z badań nad istotą grzeczności językowej*. W: *Język a kultura...*; B. Skowronek: *O dialogu na lekcjach w szkole średniej. Analiza pragmatyczno-językowa*. Kraków 1999.

W klasyfikacjach aktów etykietałnych wyróżnia się: powitania, pożegnania, podziękowania, życzenia, przeproszenia, zaproszenia gratulacje, współczucia oraz formy adresatywne.

Grzeczność jest opisem działania, w tym także działania językowego³, z uwzględnieniem charakterystyki interlokutorów. W analizie etykiety językowej obowiązuje schemat H. Geißnera⁴, w którym określone zostały warunki aktu komunikacji, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji i sposobu wykorzystania etykiety językowej. Schemat 1, dostosowany do opisu komunikacji szkolnej, uwzględnia wszystkie istotne jej elementy.

Schemat 1

Warunki aktu komunikacji według H. Geißnera

Kiedy	(toczy się komunikacja) o czym (rozmawiają) co	Gdzie	
	————— jak		w jaki sposób wykorzystują system
Kto	(jaka jest relacja nadawczo-odbiorcza)	Z kim	
Dlaczego	(jaki jest cel i jakie zachodzą interakcje)	Po co (cel)	

Źródło: U. Żydek-Bednarczuk: *Etykieta językowa w ujęciu semantycznym i pragmatycznym*. W: *Studia i materiały polonistyczne*. Red. S. Frycie. T. 3. Piotrków Trybunalski 1997, s. 237–245.

Komunikacja szkolna, z racji jej instytucjonalnego charakteru, nakłada na interlokutorów obowiązek używania ściśle określonych, stereotypowych formuł konwencjonalnych. Zarówno uczeń, jak i nauczyciel są odpowiedzialni za właściwe ich stosowanie. Wiadomo, iż nierównorzędność ról społecznych między nauczycielem a uczniem ogranicza swobodę językową ucznia. Dominacja nauczyciela wynika z faktu, że to on jest powołany do dzielenia się swoją wiedzą i doświadczeniem życiowym, on kieruje dyskursem lekcyjnym, jest nadawcą komunikatów⁵. Na nauczycielu jednakże spoczywa odpowiedzialność za wykształcenie w uczniu odpowiednich zachowań werbalnych, w tym także za właściwe stosowanie formuł grzecznościowych. Umiejętne posługiwanie się aktami etykiety językowej jest niezwykle ważne, gdyż pozwala na sterowanie zachowaniami rozmówcy⁶. Nauczyciel –

³ E. Tomiczek: *Z badań...*, s. 17.

⁴ U. Żydek-Bednarczuk: *Etykieta językowa w ujęciu semantycznym i pragmatycznym*. W: *Studia i materiały polonistyczne*. T. 3. Piotrków Trybunalski 1997, s. 239.

⁵ B. Boniecka: *Uwarunkowania zachowań językowych (ranga relacji: nauczyciel – uczeń)*. „Język Polski w Szkole, IV–VIII” 1997/1998, z. 5, s. 16–25.

⁶ A. Dąbrowska: *Akty etykiety językowej wyrażające brak zgody z opinią rozmówcy*.

posiadający wyższe kompetencje językowe i zdający sobie z tego sprawę – wie, jak odpowiednio poprowadzić edukację ucznia.

Akty etykiety językowej stanowią ważną grupę aktów mowy występujących w komunikacji szkolnej. Ich cechą znaną jest przewidywalność i stałość. Jako akty o funkcji fatycznej służą nawiązywaniu, utrzymaniu, ewentualnie urwaniu kontaktu między nadawcą a odbiorcą. Nie służą komunikowaniu wyższego stopnia, ponieważ nie przekazują odbiorcy relacji ukształtowanych logicznie, jednakże zapewniają o jej właściwym przebiegu⁷. Akty konwencjonalne mają więc ściśle określony cel: wywołać pozytywne nastawienie między nadawcą – nauczycielem a odbiorcą – uczniem. Są swoistą klamrą kompozycyjną lekcji, gdyż otwierają ją (powitania) i zamykają (pożegnania), wpływają na jej przebieg między innymi dzięki właściwemu użyciu formuł adresatywnych.

W swoim artykule przedstawię strukturę, treści i formy życzeń występujących w komunikacji na lekcji. Niniejszej grupie konwencjonalistów nie poświęcano w dotychczasowych analizach wiele uwagi⁸.

Eksplikacja semantyczna życzeń⁹ ma postać:

*Życzę ci Z = Chcę, żebyś miał Z = Chcąc, żebyś miał Z.
Wiedząc, że nie mogę tego spowodować,
mówię to,
mówię: chcę dla ciebie Z.*

Intencją życzeń, oprócz priorytetowych wyznaczników grzeczności i podtrzymania więzi między interlokutorami, jest dążenie do okazania zainteresowania odbiorcą. Nauczyciel, wyrażając życzenia, ma na uwadze uczniów właśnie. Życzenia należą do aktów konwencjonalnych, które uwarunkowane są ściśle okolicznościami oraz sytuacjami. Charakterystyczną cechą życzeń, także życzeń pojawiających się w komunikacji dydaktycznej, jest ich szablonowość i tematyka. Najczęściej składa się życzenia: świąteczne, imieninowe, urodzinowe, oraz stosuje się formuły typu *życzę ci Z* wypowiedziane w innych okolicznościach niż te wymienione¹⁰.

W analizowanym materiale, na który składają się nagrania lekcji przeprowadzonych w szkołach podstawowych Bytomia i Świętochłowic

⁷ Odmienne zdanie prezentuje K. Pisarkowa, która stwierdza, iż akty konwencjonalne nie przekazują intencji, gdyż sama przynależność do określonego kręgu kultury już ją wyraża. Por. K. Pisarkowa: *Jak się tytułujemy i zwracamy do drugich...*

⁸ D. Bula, J. Nawacka: *Próba klasyfikacji aktów mowy*. W: *Socjolingwistyka*. Red. W. Lubaś. T. 5. Katowice 1985; B. Brus: *Językowe zachowania etykietałne w środowisku nauczycielskim*. „Język Polski w Szkole Średniej” 1998/1999, z. 4, s. 83.

⁹ D. Bula, J. Nawacka: *Próba klasyfikacji...*, s. 40.

¹⁰ H. i T. Zgółkowie: *Językowy savoir-vivre. Praktyczny poradnik postępowania się polszczyzną w sytuacjach oficjalnych i towarzyskich*. Warszawa 2001, s. 80–99.

CZĘŚĆ VI w latach 1998–2000, wystąpiły życzenia: świąteczne, urodzinowe oraz formuły typu *życzę ci Z*:

N.: *Życzę wam, żeby nadchodzące święta upłynęły w atmosferze spokoju, radości, błogosławieństwa, a nadchodzący Nowy Rok był dla was dobry i szczęśliwy.*

N.: *Życzę wam, żeby święta były dobre, spokojne i radosne.*

U.: *Dziękujemy.*

N.: *Życzę wam zdrowych, wesołych, radosnych świąt oraz udanej, szampańskiej zabawy sylwestrowej.*

U.: *Wzajemnie.*

N.: *Życzę ci, Kasiu, wszystkiego najlepszego, zdrowia, samych radości i wielu dobrych ocen.*

N.: *Życzę wam, żebyście miło spędzili ferie i radośni wrócili do szkoły.*

U.: *Wzajemnie.*

N.: *Życzę wam zdrowych, wesołych świąt, smacznego jajka i mokrego dyngusa.*

U.: *Dziękujemy.*

N.: *Życzę wam udanych wakacji, wypocznijcie, wypijcie się i nabierzcie sił oraz chęci do nauki.*

U.: *Dziękujemy.*

N.: *Życzę wam, żebyście zawsze potrafili odróżnić piękno wewnętrzne od zewnętrznego.*

N.: *Życzę wam, żebyście mieli zawsze wokół siebie samych dobrych przyjaciół.*

Charakterystyczną cechą omawianych aktów mowy jest ich struktura składniowa, którą stanowi zdanie podrzędne dopełnieniowe lub zdanie pojedyncze rozwinięte. W zdaniu hipotaktycznym człon nadrzędny wyrażony jest czasownikiem performatywnym *życzę* wraz z zaimkiem osobowym (*ci, wam*). Zdanie podrzędne z nadrzędnym połączone jest typowymi dla tego typu zdań spójnikami *żeby, że, aby* i stanowi uzupełnienie zdania nadrzędnego. Cechą zdania pojedynczego rozwiniętego jest rozbudowana grupa orzeczenia. Życzenia niosą w sobie znamię subiektywizmu, są stworzone przez nadawcę dla konkretnego odbiorcy, jednakże ich forma stanowi w mniejszym bądź w większym stopniu powielenie upowszechnionego schematu, który obowiązuje przy określonych okazjach i sytuacjach:

życzę + komu? + z okazji? + czego?

lub

życzę + komu? + czego?

W strukturze życzeń znalazło się kilka typowych dla analizowanego aktu mowy wykładników:

- formuła inicjalna, którą stanowi czasownik performatywny *życzę*;
- adresat życzeń wyrażony zaimkiem osobowym bądź rzeczownikiem osobowym lub własnym;
- we wszystkich przykładach eksplicytnie wyrażono przyczynę życzeń (święta, Nowy Rok...);
- liczne określenia odnoszące się do „treści” życzeń, które wyrażone zostały ciągami przymiotników odróżniających się od siebie jedynie szykiem, np.: *dobrze, spokojne i radosne; zdrowych, radosnych, szczęśliwych...; zdrowych, spokojnych*;
- stałe elementy *życzeń*, czyli wyliczenia w postaci rzeczowników: *zdrowia, szczęścia, spokoju, pomyślności*;
- elementy „rekwizytowe”¹¹ dołączane do podstawowych życzeń: *smaczne jajko, mokry dyngus, szampańska zabawa sylwestrowa*;
- spójna pod względem gramatyczno-składniowym ich postać.

W analizowanym materiale wystąpiły także przykłady życzeń, których formuła została silnie zredukowana, sprowadzona do zwrotu zleksykalizowanego:

miłego dnia → *życzę wam miłego dnia,*
powodzenia → *życzę wam powodzenia.*

Taki kształt życzeń znamieny jest dla wypowiedzi potocznych, nieoficjalnych, które mają na celu zmniejszenie dystansu między nauczycielem a uczniami. Nierzadko też wprowadzanie wariantywnych, nieszablonowych form życzeń wiąże się z przedstawianiem uczniom wielości ich typów i ukazywaniem różnic stylistycznych. Na nauczycielu wszakże spoczywa obowiązek wprowadzania stereotypowych życzeń, które w toku kształcenia uczniowie będą udoskonalać i rozwijać.

O zakresie i frekwencji występowania życzeń w komunikacji na lekcji decydują treści objęte programem nauczania, a także okoliczności i czas kalendarzowy. Życzenia składa się w różnych momentach lekcji, najczęściej przy okazji:

- świąt;
- wręczania świadectw, nagród i dyplomów;
- zbliżających się ferii i wakacji; wymienione typy składane są zazwyczaj pod koniec lekcji;
- imienin, urodzin¹² uczniów lub nauczyciela; z reguły wypowiedziane na początku zajęć, nierzadko towarzyszy im częstowanie słodyczami i odśpiewanie uroczystego *Sto lat*;

¹¹ Ibidem, s. 88.

¹² Na Śląsku panuje zwyczaj obchodzenia urodzin, w pozostałych regionach Polski świętuje się imieniny. W zebranych materiale występowały właśnie życzenia urodzinowe. 571

CZĘŚĆ VI – przed przystąpieniem do pisania sprawdzianów; zarówno na początku, jak i pod koniec lekcji, gdy sprawdzian piszą uczniowie na następnej godzinie lekcyjnej.

Niezwykle ważne jest wykształcenie w uczniach umiejętności odpowiedniego dostosowania formy życzeń do sytuacji, osoby, jej wieku, rodzaju kontaktu między nadawcą a adresatem.

Życzenia mają – jak przystało na formuły grzecznościowe – swoją moc illokucyjną – konwencję towarzyską. Wszystkie akty etykietałne, począwszy od powitań i pożegnań, a skończywszy na zwrotach adresatywnych, są bądź zredukowane do członów najważniejszych z pragmatycznego punktu widzenia, ograniczone do zwrotów zleksykalizowanych, bądź ulegają znacznemu rozbudowaniu, najczęściej wyrażeniami ekspresywnymi i formułami zintensyfikowanymi, wzmacniającymi¹³.

Typowe dla omawianych aktów mowy jest wskazanie na nierównorzędną relacji między interlokutorami. Do nauczyciela należy inicjatywa, on rozpoczyna składanie życzeń: *życzę wam; życzę ci*. Replika uczniów sprowadza się najczęściej do wyrażenia podziękowania: *dziękujemy; wzajemnie*. Dominująca pozycja nauczyciela ujawnia się także w formie życzeń, która różni się od tradycyjnej, rozpoczynającej się od określeń wartościujących: *serdecznie, gorąco życzę*, oraz braku przymiotników w stopniu najwyższym (superlatywów) *najserdeczniejsze; najlepsze*.

W *Przyspieszonym uczeniu się w klasie*¹⁴ A. Smith podkreśla, jak istotnym elementem w budowaniu procesu nauczania i pozytywnego nastawienia do nauki jest zapewnienie odpowiedniej atmosfery pracy. To nauczyciel odpowiada za rozwój komunikacji na lekcji. Stwierdzenie to, choć brzmi trywialnie, wyraźnie podkreśla rolę, jaką ma do odegrania nauczyciel. Wzbudzanie uwagi uczniów, wywoływanie w nich mobilizacji i gotowości do działania – to zadania nauczyciela. Utrzymywanie uczniów w kontakcie osiąga się za pomocą odpowiednich działań językowych, a więc zarówno dzięki właściwemu i odpowiedniemu użyciu aktów konwencjonalnych, jak i towarzyszących im zachowaniom niewerbalnym. Zdaniem K. Jarząbek¹⁵, akty niewerbalne odpowiednio bowiem modyfikują, dopełniają, czasem wręcz zastępują treść komunikatów werbalnych. Prezentowane akty konwencjonalne wzmacniane były uśmiechem, podaniem i uściśnięciem dłoni, skinięciem głową. Nauczyciel, przybliżając się do uczniów, sygnalizował im potrzebę kontaktu w celu złożenia im życzeń. Należy podkreślić, iż obniżył

¹³ K. Ożóg: *Grzecznościowe akty mowy...*, s. 151–152.

¹⁴ A. Smith: *Przyspieszone uczenie się w klasie*. Katowice 1997.

¹⁵ K. Jarząbek: *Znaki kinetyczne wspomagające komunikację mowną i ich miejsce w nauczaniu języków obcych (na przykładzie komunikacji Polaków i Rosjan – ujęcie konfrontatywne)*. Katowice 1989.

się poziom kultury osobistej uczniów, którzy słowa nauczyciela przyjmują w nieodpowiedniej postawie – siedząc. A wszakże sztuką jest umieć okazać szacunek zarówno odbiorcy, jak i nadawcy, bo „grzeczność jest dawanie na to bacności, aby nasze rozmowy i uczynki czyniły przyjemność drugim i nam samym”¹⁶.

¹⁶ L. Gautier: *Rysy charakterystyczne złego wychowania, czyli uczynki i mowy przeciwne grzeczności, które moralisci tak starożytni jako nowożytni za takie uznali*. Tłum. S. Borodin. Warszawa 1817. Za: A. Dąbrowska: *Akty etykiety językowej wyrażające brak zgody z opinią rozmówcy*. W: *Język a kultura...*, s. 115–120.